

UDK: 9(94)

Baxtiyor BOLTABAYEV,
Namangan davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: baxtiyor5577@gmail.com

Tarix fanlari nomzodi, dotsent A.Erko‘ziyev taqrizi asosida

DEPRIVATION OF THE RIGHT TO ELECTION IN TURKESTAN 1907-1917 YEARS

Annotation

In this article, the deprivation of the right to vote in Turkestan in 1907-1917 years, 1.2.3. duma we can see the restriction of voting rights in relation to Turkestan at the meetings of the State Duma, the fact that the actual proposals were not taken into account, and the election legislation was violated at all the meetings held above. In addition, we can see that they are urged to reduce the number of participants from Turkestan as much as possible in the activities of each Duma meeting. We can see that all the ideas in it are aimed at strengthening the Russian Empire.

Key words: Duma activity in Turkestan, electoral legislation, deprivation of voting rights of Turkestan, violation of electoral legislation, participation of Turkestans in Duma meetings, activities of deputies in the Duma, the emergence of protests against adopted laws.

ЛИШЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА В ТУРКЕСТАНЕ 1907-1917 ГГ

Аннотации

В данной статье лишение избирательных прав в Туркестане в 1907-1917 гг., 1.2.3. думы мы можем видеть ограничение права голоса в отношении Туркестана на заседаниях Государственной Думы, то, что фактические предложения не учитывались, а избирательное законодательство нарушалось на всех проведенных выше заседаниях. Кроме того, мы видим, что они призывают максимально сократить число участников из Туркестана в деятельности каждого думского заседания. Мы видим, что все идеи в нем направлены на укрепление Российской империи.

Ключевые слова: Думская деятельность в Туркестане, избирательное законодательство, лишение Туркестана избирательных прав, нарушение избирательного законодательства, участие Туркестане в думских заседаниях, деятельность депутатов в Думе, возникновение протестов против принятых законов.

1907-1917 YILLARDA TURKISTONNI SAYLOV HUQUQIDAN MAHRUM QILINISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada 1907-1917-yillarda Turkistonni saylov huquqidan maxrum qilinishi, 1.2.3. davlat дума yig‘ilishlarida Turkistonga nisbatan saylov huquqlarini cheklanishi, amaldagi berilgan takliflarni inobatga olinmagani, yoquridagi o‘tkazilgan barcha yig‘ilishlarda saylov qonunchiligini buzilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari har bir дума yig‘ilishi faoliyatida Turkistondan qatnashuvchilarni imkon qadar sonini kamaytirishga iltilganliklarini ko‘rishimiz mumkin. Undagi barcha g‘oyalar Rossiya imperiyasini mustaxkamlash uchun qaratilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: Turkistonda дума faoliyati, saylov qonunchiligi, Turkistonni saylov huquqidan maxrum qilinishi, saylov qonunchiligini buzilishi, Дума yig‘ilishlarida turkistonliklarni ishtiroki, dumada deputatlar faoliyati, qabul qilingan qonunlardan noroziliklarni kelib chiqishi.

Kirish. Ikkinchi Davlat Dumasining tarqatilish oqibatida aks etgan mamlakatdagi siyosiy voqelikning o‘zgarishi saylov tizimini tuzatish masalasini kun tartibiga o‘yadi.

Podshoning 1907-yil 3-iyundagi farmonida Dumaning tarqatilishi bilan bir qatorda yangi saylov qonunini e‘lon qilish taklif qilinadi. Xususan, unda shunday deyilgan edi: "Rossiya davlatini mustahkamlash uchun yaratilgan Дума, ruhan rus bo‘lishi kerak. Davlatimiz tarkibiga kiruvchi boshqa millatlar Davlat Dumasida o‘z ehtiyojlari vakillariga ega bo‘lishi kerak, ammo ular sof rus masalalarida hakam bo‘lish imkoniyatini beradiganlar qatoriga kirmasligi kerak va bo‘lmaydi ham. Aholisi yetarli darajada fuqarolikka erishmagan davlatning xuddi shu o‘lkasida Davlat Dumasiga saylovlar vaqtincha to‘xtatilishi kerakdir deyilgan edi[1].

Ushbu qoida milliy hududlarga nisbatan yangi davlat siyosatining asosini tashkil etdi. Hukumat O‘rta Osiyo xalqlarini "siyosiy jihatdan yetuk emas" deb e‘lon qilib, Turkiston va Cho‘l o‘lkasi xalqlarini butunlay bu huquqdan mahrum qiladi.

Shunday qilib, III Dumadagi (1907-1912) milliy vakillik 100 ga yaqin deputatga, IV Dumada (1912-1917) esa 76 o‘ringa qisqartiriladi[2].

Turkistonning tub aholisining reaksiyasi uzini uzoq kuttirmadi. "... Yagona yo‘l, – deb yozadi "Tujjor" gazetasi, – bir joyga yirik shaharlardan, imkoni bo‘lsa Turkistonning besh viloyatining barcha shaharlaridan bir deputatdan yig‘ib, ularni... iltimosnoma bilan III Davlat Dumasi deputatlari tarkibiga kiritish iltimosi bilan Sankt-Peterburgga jo‘natishdir"[3].

Keyinchalik Muvaqqat hukumat hokimiyat tepasiga kelishi bilan M.Behbudiy Turkistonning o‘zida mintaqaga mos qonun va farmonlar chiqarishi mumkin bo‘lgan ma‘lum bir Majlisni tashkil etishni taklif qiladi. Bu Majlis Rossiya hukumati bilan musulmonlar o‘rtasida vositachi bo‘lishi mumkin edi[4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkistonda ko‘p yillar davomida bo‘lgan II Davlat Dumasi deputati A.Zubarov "Bu hududning madaniyatsiz va siyosiy yetukligi haqida faqat katta johillar yoki "chernosotenlar" gapira oladi" deb hisoblar edi[5].

Bir qator xorijiy olimlarning fikriga ko‘ra, 1907-1917-yillarda ijtimoiy, siyosiy va milliy muammolarning yonuvchan aralashmasi tom ma‘noda portladi, imperiyaning ba‘zi chekkalarida esa milliy harakatlarning portlovchi kuchini

namoyish etdi. Bu qoidani Turkistonga to'liq bog'lash mumkin.

Yangi qonundan norozilik aholining barcha qatlamlari: milliy ziyolilar, savdo va sanoat doiralari, ishchilar tomonidan bildirilgan edi. Mahalliy matbuotda "Turkistonlik odamning ko'chadagi turmush tarzi qonunchilik yo'lida rivojlanishiga mo'ljallan-magan" deb yozilgan edi[6].

1907-yildan 1917-yilgacha bo'lgan o'n yil davomida Turkiston uchun saylov huquqini tiklash masalasi ham Duma deputatlari, shuningdek ilg'or Turkiston jamoatchiligi tomonidan parallel ravishda muhokama qilindi. Oxir oqibat, mahalliy aholi bilan bir qatorda mintaqaning Yevropa aholisi ham "progressiv blok" uchun Ikkinchi Davlat Dumasiga saylovlarda ko'pchilik ovoz bergan saylov huquqini yo'qotdi. Turkistondan saylangan deputatlarning hammasi ham muxolif qarashlarga amal qilmas edi.

Uchinchi Dumada bu mutlaqo mumkin emas edi. «Shunday qilib, - deyiladi manbada, - agar Birinchi va Ikkinchi Dumalarda bizning masalalarimiz faqat umumiy ishlar uchun erisha olinmaganligi sababli muhokama qilinmagan bo'lsa, uchinchi Dumada, vaqt bo'la turib ham, bizlarga etibor bermadilar. Chunki bizning masalani ko'taradigan hech kim bo'lmadi va har qanday holatda uni himoya qilish imkoniyati xam bo'lmadi. Mening chuqur ishonchim komilki, bizning muammosimiz, barcha dolzarb masalalar singari, faqat millatlarga mutanosib saylovlar asosida chaqiriladigan Duma tomonidan hal qilinishi mumkin"[7].

Tadqiqot metodologiyasi. "Kaspiy"dagi nashr 1908-yildagi "Tashkentskiy kurer"da chop etilgan "Turkiston o'lkasi va 3-iyun qonuni" nomli maqola bilan hamohang edi: "Uchinchi Duma, bu holatda (deputatlar yo'qligi mintaqamizning unga begona bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qila oladi va shuning uchun Dumada unga oid barcha savollar o'limli sukunat bilan qabul qilinadi, gapiradigan hech kim yo'q, hamma narsa bitta ovoz berish bilan cheklanadi va bunday qonun loyihalari qabul qilingan, undan biz, ehtimol, yaxshi bo'lmamiz". Shunday qilib, Turkiston aholisining turmush tarzi qonunchilik tartibida rivojlanishi uchun mo'ljallanmagan vaziyat yuzaga keladi. Bu holat g'ayritabiiy bo'lib, Turkiston taraqqiyotiga to'sqinlik qilar edi[8].

Deputat M. Shaxtaxtinskiyning fikricha: "Chet yelliklarga Konstitutsiya ruslardan ham ko'proq kerak. Konstitutsiya bo'lmaganida, ruslar o'zlarining siyosiy huquqlari va fuqarolik yerkinliklaridan mahrum bo'lishlari mumkin yedi, lekin ularning milliyligi va daxlsizligi, dinlari heterodoks ta'sirga ta'sir qilmasdan qolar edi. Ularning dini va millati davlatda hukmronlik qilishi zarur"- deb ta'kidlagan edi[9].

E. Fedorovning so'zlariga ko'ra, graf K. K. Palenga yuborilgan iltimosnoma saqlanib qolgan. Bu hech kim tomonidan imzolanmagan va qoralama xujjat edi. Ijtimoiy-madaniy talablardan tashqari, uning mualliflari "3 iyun qonunini" bekor qilishni so'rashgan edi[10].

1912-yil 3-iyun kuni, yangi saylov qonunining besh yilligi munosabati bilan mamlakatda hukumatga qarshi uyushgan namoyishlar o'tkazilishi kutilayotgan edi. Ushbu tashabbusni qo'llab-quvvatlamochi bo'lganlar Turkiston-da ham bo'lishi ajablanarli emas. Sirdaryo viloyatining harbiy gubernatori general-leytenant A.G. Galkin xam Toshkentda ommaviy tartibsizliklar bulib utishini kutayotgan edi. Uning yozishicha, unda mavjud bo'lgan ma'lumotlarga ko'ra Sirdaryo viloyatida hukumatga qarshi kayfiyatdagi jamoalarning mavjudligi to'g'risida ko'rsatma bera olmasdi, ammo shunga qaramay, u boshqarib kelayotgan xududda ish namoyishlar bulib o'tmasligiga kafolat berishning iloji yo'qligini ta'kidlagan edi[11].

Bunday tayyorgarlikka nima sabab bo'lishi mumkin edi? Ehtimol, va bu yig'ilishlarning bayonnomalari bilan

tasdiqlangan, deputatlar ilgari huquqsiz hududlardan milliy siyosiy elita paydo bo'lishi bilan siyosiy muvozanat buzilishidan qo'rqishgan edi, chunki davlat Dumasida partiya kuchlari nisbati o'zgarishi xavfi mavjud edi[12]. Umuman olganda, III Davlat dumasidagi "maxalliy xalqlaridan chiqqan deputatlar" va shu jumladan musulmonlarning taktikasini quyidagicha tavsiflash mumkin edi. Ularning umumiy shiori 3-iyungacha bo'lgan saylovlarda barcha Rossiya fuqarolarining teng huquqliligiga, millati, dini va yashash hududini farq qilmasdan qaytish edi.

IV Davlat dumasini Turkiston vakolatxonasini qaytarish masalasiga ko'proq e'tibor qaratadi. Bizning fikrimizcha, vaziyatga jiddiy ta'sir ko'rsatgan omillar quyidagilardan iborat edi:

birinchi omil: Rossiyaning o'zida ham, qo'shni musulmon davlatlarda ham musulmonlar harakatining o'sishi. Rossiya o'z hududida yashagan va ularning konsolidatsiyasiga har tomonlama qarshi bo'lgan millionlab musulmonlar orasida panislamistik va panturkistik g'oyalar ta'sirining kuchayishidan qo'rqardi.

ikkinchi omil: Dumaning mintaqaning iqtisodiy salohiyatini, uning eng boy tabiiy va inson resurslarini ekspluatatsiya qilish masalalarida umumiy qobiliyatsizligi edi.

1913-yil 28-yanvarda A.F. Kerenskiy va A.V. Chxeidze boshchiligidagi mehnat guruhining 24 a'zosi umumiy saylov huquqi bo'yicha yangi Qonunchilik taklifini kiritadilar va 66 kishidan iborat maxsus komissiyani saylashni talab qiladilar. Trudoviklar tomonidan berilgan bayonotda, xususan: "...3 iyundagi qonun saylovlarga nisbatan qo'pol ma'muriy bosim uchun eshiklarni keng ochib berdi... Saylov huquqi... qabul qilingan shaxs emas, fuqaro emas, balki mulk... Aholi uzoq vaqtdan beri teng umumiy saylov huquqiga asoslangan haqiqiy vakillik tizimiga ehtiyoj borligini anglagan va buning talabi tobora qat'iy lashtiril-moqda"[13]. Taklif rad etilgan edi.

Tahlil va natijalar. 1913-yilning 27-fevralida to'rtinchi chaqiriq Dumasining birinchi sessiyasining 24-yig'ilishida davlat dumasining 32 a'zosi nomidan "saylov to'g'risidagi nizomni o'zgartirish to'g'risida" bayonot bilan kadetlar fraksiyasi rahbari P.N. Milyukov so'zga chiqadi. Aytish kerakki, Duma yig'ilishining boshida kiritilgan qonun loyihalarini tartibga solish tartibi ularning Davlat dumasini uchun psixologik maqbullik tartibiga mos kelar edi. Shu bilan birga ushbu qatordagi saylov qonunchiligini o'zgartirish to'g'risidagi qonun loyihasi oxirgi bo'ldi.

Kadetlar ilgari xuddi shunday Qonunchilik tashabbusi bilan chiqishgan edi. Keyin ko'pchilik deputatlar bu radikal xolatligi va mamlakat hali yetarli parlament tajribasiga ega emasligiga e'tiroz bildirishdi. II Duma 102 kun davomida agrar masala va hukumat bilan qarama-qarshilik bilan band edi.

III Davlat Dumasida bunday qonun loyihasini ko'rib chiqish bo'yicha xarakterlar amalga oshirilmay qoladi, chunki uning o'zi uning mahsuli edi. Shu sababli, IV Davlat Dumasida ko'rib chiqish uchun umumiy saylov huquqi to'g'risidagi qonun loyihasini kiritishda P.N. Milyukov saylov qonunchiligini o'zgartirish bo'yicha kiruvchi takliflar bilan ishlash uchun maxsus komissiya tuzishni taklif qiladi. "Umumiy saylov huquqi, - ta'kidlar edi Milyukov, - davlat hayotining rivojlanishining muqarrar natijasidir va uni ertami-kechmi berish yaxshiroqdir" [14].

Xatto A.G. Buligin nima uchun umumiy saylov huquqiga qarshi ekanligini tushuntirish uchun quyidagi prinsiplari ilgari surgan edi: ma'lum bo'lgan moddiy xavfsizlik - bu shaxsiy qarashlarning mustaqilligi va mustahkamligi uchun shart bulgan omildir. Aks xolda, Dumada "beg'amlik" vujudga keladi. P.N. Milyukov, aksincha, o'z xalqidan qo'rqmaslikni, bu tajribadan barcha xalqlar o'tganligini

ta'kidlar edi. Aks xolda, uning ta'rifi buyicha, "zo'ravon kurash shakllari" sahnaga chiqadi [15].

Masalani muhokama qilish 8-martda (27-sessiya) qayta tiklanadi va 1913-yil 13-martda (28-sessiya) yakunlanadi. Deputatlarning qonun loyihasiga munosabati ularning siyosiy qarashlari bilan belgilanar edi. Agar asosiy pozitsiyalarga ye'tibor beradigan bo'lsak, Oktabristlar va millatchilar bunga qat'iy "qarshi" edilar. Shunday qilib, deputat N.E. Markov shunday degan edi: "...Kadetlar Dumaning tarqatib yuborilishini talab qilmoqdalar... Rossiyada umumiy saylov huquqi faqat yahudiy sheriklari tomonidan taklif qilinishi mumkin. Dehqonlar va trudoviklar umuman islohotlarni qo'llab-quvvatlar edilar, ammo kadetlar qonun loyihasiga qarshi edilar.

1913-yil 13-martda bo'lib o'tgan yakuniy yig'inda musulmonlar fraksiyasi o'z pozitsiyasini bildiradi. Deputat K.B. Tevkelevning aytishicha, Rossiya musulmonlari eng huquqsiz holatda edi. Deyarli 20 million kishidan iborat jamoat - Dumada arziyas vakillikga ega edi. Shuni hisobga olib, fraksiya "Saylov to'g'risidagi nizomga qonunchilikka o'zgartirish kiritish maqsadga muvofiqligi" uchun ovoz beradi [16].

Ovoz berishdagi bunday natijaning sababi nimada edi? Bu vaqtga kelib Rossiyada hali aniq va muvofiqlashtirilgan saylov tizimi mavjud emas edi. Namuna bor edi, lekin unga ko'ra, deputatlardan biri to'g'ri ta'kidlaganidek, "ma'muriy o'zboshimchalik naqshlarini belgilash" mumkin edi xolos. Uch oy o'tgach, yuqorida tavsiflangan voqealardan so'ng, Duma "Sirdaryo, Farg'ona va Samarqand viloyatlarining 1913-1915- yillarga mo'ljallangan zemstvo vazifalari smetalari to'g'risida" qonun loyihasini qabul qiladi. Ma'lum bo'lishicha, hal qilinmagan muammolar 1908-yildagi kabi saqlanib qolgan edi. Lekin deputatlarning qat'iyatligi hayratga solar edi, ular qilgan xatolarini qayta va qayta takrorlashni davom ettirishardi. Masalan yillik smeta 2 786

609 rubl miqdorida belgilangan edi. Moliyaviy komissiya vakilining nutqiga ko'ra Turkiston general-gubernatorligining hududlarida zemstvo xo'jaligini yuritishning mavjud tartibi mahalliy ehtiyojlarni ta'minlash nuqtai nazaridan mutlaqo qoniqsiz ekanligini ko'rsatar edi. Buning natijasida mahalliy aholi vakillari ishtirokida shoshilinch ravishda ko'rsatilgan viloyatlarda o'zini o'zi boshqarish tizimini tashkil etish belgilangan edi.

Davlat Dumasida ushbu hududlardan vakillarning yo'qligi Qonunchilik institutlarini mintaqaning ehtiyojlarini baholashda mahalliy hayotning o'ziga xos xususiyatlari tafsilotlariga kirish imkoniyatidan mahrum qilishi, ularni yo'q qilishda viloyat aholisiga Davlat Dumasida vakillik huquqini berish juda zarurligi xam ta'kidlab utildi [17].

Qonun loyihasi uchta munozarada muxokama va tuzatishlarsiz qabul qilinadi va 1913-yil 25-iyunda Duma o'zining yakuniy nashrini tasdiqladi [18]. U o'zi bergan tavsiyalarni tasdiqladi va untdi. U, bir tomondan, joylardagi ishlar to'g'risida ob'ektiv ma'lumot bera olmaydigan beparvo va qobiliyatsiz amaldorlarni aybladi, boshqa tomondan, o'z qarorlarini bajarmagan edi, lekin ularni o'lka ma'muriyatdan majburiy ijro etishni talab qilardi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida takidlash kerakki Duma faoliyati undagi amalga oshirilgan saylovlar, saylovlardagi ko'rib chiqilgan masalalar o'lka maxalliy aholisi uchun ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Hususan yuqoridagi keltirilgan manbalarga to'xtaladigan bo'lsak Turkiston maxalliy aholisiga nisbatan hali qonuniylikka tayyor emas degan jummalarni ham ko'rishimiz mumkin, agar tayyor bo'lgan holatda ham biz ularda faqatgina agrar masalalarni ko'rib chiqamiz deb etirof etilganligini guvoksi bo'lamiz. Mavjud 1 2 3 дума yig'ilishlarida hal qilinishi kerak bo'lgan ko'plab masalalar qolib ketganligini va bundan tashqari дума yig'ilishlarida berilgan takliflarni inobatga olinmaganligini ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Калинычев Ф.И. Государственная дума в России (Сборник документов и материалов). -М., 1957. -С.272.
2. Бурмистрова Т.Ю. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. / Бурмистрова Т.Ю. Гусакова В.С. М., 1976. -С. 47.
3. Агзамходжаев С.С. Туркестон мухторияти... -С. 64-66.
4. Алимова Д.А. Джадиды в Средней Азии. Пути обновления, реформы, борьба за независимость. Ташкент, 2000. -С. 18.
5. Зубаров А. Вторая Государственная дума (впечатления). СПб., 1908. -С. 15.
6. Туркестанский курьер. 1908. 2 июня.
7. Туркестанский сборник. Ташкент, 1907. Т. 437. -С.165-166.
8. Туркестанский сборник. Ташкент, 1907. Т. 437. -С. 131.
9. Туркестанский сборник. Ташкент, 1907. Т. 428. -С. 115-116.
10. Федоров Е. Указ. соч. -С. 74-76.
11. ЎзМА, И-462-жамғарма.1-руйхат.414-йиғма жилд, 176-варак.
12. Государственная дума. Стенографический отчет. Созыв третий. Сессия I. Часть III. СПб., 1908. -С. 3668-3670.
13. Приложение к стенографическим отчетам Государственной думы. Созыв четвертый. Сессия I. 1912-1913. Вып. I. (№ 1 - 150). СПб., 1913. № 124 (IV)
14. Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв четвертый. Сессия I. Часть I. СПб., 1913. -С. 1801.
15. Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв четвертый. Сессия I. Часть I. СПб., 1913. -С. 1821.
16. Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв четвертый. Сессия I. Часть I. СПб., 1913. -С. 2104-2222.
17. Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв четвертый. Сессия I. Часть I. СПб., 1913. -С.2641.
18. Государственная дума. Стенографические отчеты. Созыв четвертый. Сессия I. Часть I. СПб., 1913. -С. 2658.